

DÖMI ÉS A NAGY VERSEK

A Levél és a Találkozás

Van Csordás Gábornak két hosszúverse, amelyeket kifejezetten nagy versnek tartok. Mindkettő májusban jelent meg (az egyik 2002-ben a *Holmiban*, a másik 2004-ben a *Jelenkorban*), mindkettő körülbelül 700 szóból áll (pontosan: az egyik 720-ból, a másik 698-ból), mindkettőnek egyetlen szó a címe (a korábbi a *Találkozás*, a későbbi a *Levél* címet viseli), mindkettő központozatlan, rímes szöveg, és mindkettőnek ugyanaz a főhőse (egy bizonyos Dömi). Ebben az írásban elsőként az utóbbival foglalkozom. A szoros olvasást követően a *Találkozást* elsősorban a *Levél* által felvetett szempontokból tárgyalom, tehát a két költeményt egyetlen korpuszként kezelem. Az elemzés során – reményeim szerint – kiderül, hogy a két szöveget – külön-külön és szövegpárként egyaránt – miért tekintem klasszikus értelemben vett nagy versnek.

Előtte viszont egy rövid kitérő: nem vagyok elkötelezett rajongója Csordás Gábor költészetének. A nyolcvanas évekbeli kötetek nem hagytak bennem túl mély nyomot, a *javítások rontások* pedig kötetként izgalmas olvasmányélmény volt, viszont a záró darabig (a *Találkozásig*) nem tűnt olyan könyvnek, amelyhez sokszor visszatér az ember. Aztán egyszer csak ott állt – vagy ha úgy tetszik: megtörtént – a *Találkozás*, ami végül elvezetett a *Levél*hez is. A 2004/5-ös *Jelenkorban* Németh Gábor írt a *javítások rontások*ról. A Kertész-blokk, a Marc Martin-közlés és a hozzá kapcsolódó Nádas-esszé miatt egyébként is kiemelkedő lapszám pedig – Németh Gábor szövege előtt – a *Levél*lel kezdődik, amely ugyanazokat az olvasói benyomásokat váltotta ki belőlem, mint a *Találkozás*: a magas fokú technikai megalkotottság mellett is szépen érvényesülő élőbeszédszerű retorikába úgy épülnek be a neoavantgárd jelentéselbizonytalanító megoldásai, hogy azok – fura mód – nem akasztják meg az olvasás folytonosságát.

Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük a két költemény megszólalásmódjának legfőbb eltérését: míg ugyanis a *Találkozás* Dömjére kezdetben egy külső beszélő (tulajdonképpen egy narrátor) segítségével látunk rá, addig a *Levél*é egyes szám harmadik személyben beszél – leginkább – saját magáról. Utóbbi vers direkt megszólítással indít, és viszonylag gyorsan – már a második versszak elején – kiderül, hogy a megszólaló azonos Dömivel:

*magának írok én ez régi cucc
és együtt jár bizonyos érzelemmel
hogy pislog a homokba mint a strucc
és egy-két rém rossz verset ír az ember
úgy értve hogy egy-kettőt összesen
s nem kecmereg ki ebből győztesen*

*mert nagy tahóság bús klapanciával
kürtölni széjjel hogy az ostoba
öreg Dömi úgy tele van magával
mint egy tükrökkel kibélelt szoba*

A címmel összeolvasott Puskin-allúzió és a nyitó sor megszólítása szerelmes verset ígér, az „úgy tele van magával” viszont kétértelmű. Egyrészt vonatkozhat a megszólított nőre (a versben kiderül, hogy nőről van szó), másrészt *magára* a beszélőre is, s így az első sor állításának fényében – ahogy azt a „tükörrel kibélelt szoba” motívuma is erősíti – önmegszólító versről beszélhetünk. A költemény zárata egyébként tényleg erre a poénra fut ki:

*magának írok én de egy valódi
én ez a Dömi énje ugyanő
aki hajlamos vérig meghatódni
ha nem gebed utána úgy a nő
és ehhez képest most már minden éjjel
itt piszmoz ezzel a rohadt levéllel*

*de végigírja ha rosszul ha jól
bár amikor egy homályosabb sorhoz
kissé lihegve közelebb hajol
megcsapja egy férfias eau d' Kolónosz
hagyma- dohány- és alkoholszaga
mert ő maga a címzett nem maga*

A megszólítás jelentéskettőző játékánál viszont sokkal izgalmasabbak a költemény – tehát a levél – keletkezésére történő önreflexív utalások. Nem is az írás tényének rögzítéséről van szó, inkább az éppen íródó szöveg folyamatos minősítéséről, tehát a beszélő alkotó megnyilatkozásának lefokozásáról. Ennek nyilvánvaló jele a nyitányban a „klapancia”, illetve a „rém rossz vers” vagy később a „süket szöveg” szókapcsolata, de önironikus mozzanat a „magának írok én” rontott szórendű variánsa is („itt most pedig írok magának én”). A „süket szöveg” ráadásul élőszóbeli fordulatként is értelmezhető, ahogy a „rossz dumával” vagy a „rinyálok itt” szókapcsolatok is, tehát a lefokozás nem csupán az íródó levélre, hanem a levélben rögzített verbális megnyilatkozásokra is kiterjed. Ezekhez a szöveghelyekhez szervesen kapcsolódnak a levélformának az irodalmi variánsánál egyszerűbb változatai: a cédula és az apróhirdetés a költői levéllel ellentétben a szöveges üzenetek mindennapi használatára utalnak:

*az ajtófélfán szálkás horzsolás
egy költözésből a gázdíjbehajtó
cédulája ki tudja hányadik
ahol a hűvös kőre hullhatik*

[...]

*s egy rossz dumával úgy megszöktetem
hogy kereshetik apróhirdetésben*

A fenti fogások feladata eltávolítani az olvasót attól, hogy tisztán magasirodalmi szöveggént tekintsen a versre. A *Levélben* többször előkerülő tudományos fogalomhasználat (lásd a regresszió, fikció, elfojtás stb. szavak beépítését), illetve a Petrit idéző negatív esztétika hasonló célt szolgálhat. A versben szereplő motívumok nagy része rendelkezik valamilyen fajta esztétikai hibával, egy másik részük pedig amolyan szocialista korszakszemélyként funkcionál. Az „összekarcolt barna ajtó / az ajtófélfán szálkás horzsolás” vizuálisan, a „maga ak-

kor már csak egy szép tetem / egy bőrpohár a nagy kockavetésben” metonimikusan, a „hagyma- dohány- és alkoholszaga” a szaglás szempontjából közvetít negatív esztétikát.

Szocialista korszakszemelvénnyen a szocializmus időszakából ismert tárgyi (és részben személyi) jellemzőket értem. Az UAZ, a kék selyemszegéllyel horgolt blúz, a Sokol rádió tárgyi szinten idézik meg a korszakot, az otthonka leírásakor pedig szó szerint is megemlíti a beszélő a szocializmust. Ez a fajta korszakidézés az ötödik versszakban kezdődik. Előtte két versszakon keresztül a beszélő alapattitűdjébe szépen simuló tagadó formulákat olvashatunk, és legfeljebb a „nincs az a hákszám emelet lakás” sor, valamint a „gázdíjbehajtó” említése idézheti a szocialista közeget (vagy annak örökségét). Az ötödik versszak elején viszont – a tagadások után – hirtelen a nyitással kapcsolatos motívumokkal találkozunk (a levélnyílással és a függöny széthúzásával). A – nyitással kapcsolatos – motívumok összekapcsolódnak a megszólított nő alakjával, a vers pedig a szexualitás regiszterével bővül:

*s a levélnyílás fedele lekattan
és virágmintás előlgombolós
ruhája sem lesz amit köztudottan
otthonkának becézett a valós
szocializmus és nem kell alája
fehérenemű sem bolyhos pongyolája*

*amely nehéz függönyként nyílna széjjel
de nem mutatna festett díszletet
sem horgolt blúza kék selyemszegéllyel
amihez viszont melltartót vehet
és egyáltalán nem lesz semmi rajta*

A két részből álló költemény első szakaszának végéhez a megszólított, s immár szexuális asszociációkkal bővített alak ábrázolása vezet el. A cezúrát követően a beszélő visszatér a szocialista időszakhoz, ám ezúttal – a megszólító formula megtartásával – nosztalgikus hangnemben. Ám a Sokolon fogott Luxemburg Rádió nem csupán a szocialista közege utal, hanem egyfajta időbeli változást is jelez, hiszen a korábban említett torzított idézés itt már kiterjed az *Anyegin* puskini eredetijére is. A „Ja k vam pisu” puskini levélkezdlet szórendjét ugyanis az „Én írok levelet magának”-hoz hasonlóan variálja a beszélő (vesd össze a „ja pisu k vám” sorral), mindezt a nosztalgikus – egyben ironikus módon csonkoltan, rímhelyzetben leírt – motoroz(ás) kontextusában:

*az kéne most a maga Dömije
egy ropogós érvényes útlevelemmel
amikor még nem hullt ki semmije
először is Krakkóban nézne széjjel
aztán hajrá dél felé motoroz
és Sárbogárdról egy rozzant orosz*

*UAZ platóján irány Simontornya
ja pisu k vám röhögve dől hanyatt
az officér s kezdődik víg szivornya
meg fogdosás a hosszú haj miatt*

Ezen a ponton érdemes visszakanyarodni Németh Gábor szövegéhez, és rajta keresztül a *Találkozáshoz*: „A címet nyugodtan ráérthetjük arra az önkéntelen randevúra, ami Csordást hozta össze alakmásával, Dömivel [...] ez a Dömi szellemi proli, pedig csak a hülye nem látja önarcképnek”.¹ Bár Németh Gábor formabontó kritikájának ajánlása is „Döminek” szólt, mégis célszerű egy kicsit hülyének maradni, és az állítás első felét alapul venni. A szerző által körülírt értelemben ugyanis a *Levél* Dömije is „szellemi proli”, sőt, a *Levél* és a *Találkozás* kapcsolata Dömi alakján túl is tartogat izgalmakat.

A *Találkozásban* ravaszabb a lírai megszólaló kezelése, elsősorban azért, mert a mű inkább tűnik elbeszélő költeménynek, mint hosszúversnek. Nem véletlen, hogy Balla Zsófia is ezt a műfaji jelzőt használta a szöveg kapcsán,² illetve hogy Németh Gábor is a *János vitézhez* hasonlította a *Találkozást*. A költemény kezdetén (ahogy a zárlatban) ugyanis egy külső elbeszélő szemszögéből látjuk Dömit. A szituáció meglehetősen prózai: a – látszólag – esetlegesen Döminek nevezett, ápolatlan „magyartanár vagy levitézlett bolsi” benyomását keltő karakter a „pusztaszabolcsi resti / előtt a pesti gyorsra várva” megpillant egy simontornyai nőt, a szintén esetlegesen elkeresztelt Tinát, és egy – vagy több – ital kíséretében beszélgetni kezd vele a restiben. Pontosabban beszélni kezd a nőhöz, ám ezt alig vesszük észre, Dömi szólama szinte észrevétlenül érkezik meg a szövegbe:

és vilmoskörtét javasol Dömi

*és mint aki ezt megengedheti
mikor a garszon az italt kitölti
lazán a lábát keresztbe veti
és emleget különös messzeföldi*

*szokásokat mint aki otthonos
ebben a zagyva elcseszett világban
hol napsütésben utazgat a fos
a színarany meg lent rohad a sárban*

*holott aki mindent jól megfigyel
hogy majd teljes mértékben profitáljon
annak kéne utazni higgye el
egy nő is más ha járt külföldi tájon*

*egy csomó rejtett képesség előtör
ha nem csak ül már bocs a punciján
ő meg harmincöt múlt mikor először
Párizsban járt egy konferencián*

*volt ott egy ilyen svéd nő egy szöszí
ne féljek mondta nem esik teherbe
de merszi non azt mondtam nem köszi
még menjünk el inkább a Szensapelbe*

¹ Németh Gábor: A csendes Don – beszélások. *Jelenkor*, 2004/5. 490.

² Balla Zsófia: A költészet használata. *Élet és Irodalom*, 2002. július 12.

A „mint aki otthonos / ebben a zagyva elcseszett világban” szakasznál érzékelhető először váltás, a hasonlat első felében ugyanis az elbeszélő tudósít a keresztbe tett lábbal magyarázó Dömiről, a „zagyva, elcseszett világban” passzus folyamszerű közlése viszont már Dömi „higgye el” beékelésével szakad meg. Ezt követően ismét megjelenik az elbeszélő: „ő meg harmincöt múlt, mikor először / Párizsban járt egy konferencián” – mondja Dömiről, hogy aztán utóbbi ismét átvegye a szót („ne féljek mondta nem esik teherbe”). Ez a fajta váltakozás uralja aztán a versbeszédet.

*na jó megint bocs mondjuk hogy popó
viszont hogy a témához visszatérjen
mert ezt jelenti ám az apropó
és nem hogy úgy eszembe jutott éppen*

vagy a vers végéhez közeledve:

*egy kutya túl rövid ideig él
hogy ne tudjon halálig ragaszkodni
amit én még nem láttam senkinél
vagy pszihésen olyan a génje vagy mi*

*mert más az őse farkas vagy sakál
hogy neki nem egy fogalom a húség
az ember viszont folyton variál
hogy például hamu lesz hogyha tűz ég*

*és amit gondolt ő is aszerint
érezte magát nem valami jól
és csak most kezd észrevenni mint
dob vagy harang a szív is ütve szól*

Dömi és az elbeszélő szövege tehát néhol elkülönül egymástól, sokszor viszont összeér, következképp nem mindig világos, hogy melyikük beszél a költeményben. A lírai alak énjének elbizonytalanítása tehát a *Levél*től eltérően nem az (ön)megszólítás terén látható, hanem az elbeszélő és a lírai hős megszólalásának összemontírozásában. Ettől függetlenül Dömi alakja egyik versben sem tekinthető önazonosnak.

A *Találkozás* legfontosabb témái közül a nő lírai alakja hangsúlyos a *Levél*ben is. Előbbi Tinája a költemény végéig passzív hallgatóként funkcionál, utóbbiban pedig egyáltalán nem jut szóhoz. A *Levél*ben ráadásul nem világos, hogy a megszólított „Te” azonos-e a versben megjelenő Nusival, akiről annyit tudunk meg, hogy felkötötte magát. A két lírai alak közti kapcsolatot a már idézett „mert maga akkor csak egy szép tetem” sor teremtheti meg, ám ez – a sorba kódolt jelentés önállósága miatt – egyáltalán nem tűnik biztosnak. Annyi viszont bizonyos, hogy az aposztrophé alakzata az önmegszólítás mellett folyamatosan fenntartja a „nőhöz” szóló beszéd lehetőségét is. Korábban utaltam rá, hogy a *Levél* első szakasza végén – éppen a megszólított női alak láttatásakor – megjelenik a szexualitás témaköre, ami az élettelen női test tárgyiasítását követően („egy bőrpohár a nagy kockavetésben”) erősödik fel:

*s talán egy angyal őrzi lelkemet
mikor a létből kimered magában
és föl-le föl-le föl-le jár magában*

[...]

*s míg dugattyúm magában föl-le jár
áll az idő magában és lejár*

[...]

*hát szemlélttem magát egy racsniban
birizgáltam forgattam tapogattam
s nem vettem észre mindig merre kattan*

Az idézett szöveghelyeken nyilván a „maga” jelölője, illetve a meredés, a dugattyú, a tapogatózás és a racsnis (tehát a fogaskerék) motívumainak összejátszása ajánlja fel a szexualitás értelmezési körét. Ugyanez a téma a *Találkozásban* Dömi szövegében jelenik meg:

*egy csomó rejtett képesség előtör
ha nem csak ül már bocs a punciján*

[...]

*kit érdekel egy boldog apaság
vagy egy dugás hetente már bocsánat*

A két példából szépen látszik, hogy a *Találkozás* Dömié – a *Levél* Dömiéjéhez hasonlóan – egész egyszerűen szexista. Mindez persze a költemények kontextusában értelmezendő, főleg, hogy a két szöveg között a „nő” és a vele kapcsolatos szexualitás vonatkozásában egy egészen konkrét intertextuális játék is jelen van, ami megítélésem szerint messze túlmutat a „szellemi proli” férfiszemszögű megszólalásán. Az időben korábbi *Találkozásban* Tina bemutatásakor a következő olvasható:

*még vígan röpköd ég felé a lába
csöppet se kell hogy csalódott legyen
csak megáll néha a fürdőszobába
unatkozok hol van a köpenyem*

A szöveghely párja a *Levél* harmadik versszakában:

*és nem biztos hogy földig ér a lába
földet nem éró lábak istenem*

A két vers telis-tele van magasirodalmi és tömegkulturális utalásokkal. A *Találkozásból* származó fenti idézet utolsó sorában a Pilinszky-n átszűrte Dosztojevszkij ismerhető fel, konkrétan a *Sztravogin elköszön* című vers első sora („Unatkozom. Kérem a köpenyem”). Ennél is fontosabb viszont az ég felé röpködő láb, illetve a földig érő láb utalása. Az intertextusok felfejtése nélkül a Tináról szóló passzusból – főleg a fürdőszobai köpeny említésével – nem nehéz kiolvasni a szexuális tartalmat, a *Levél* „földet nem éró lábak istenem” sora pedig direkt módon utal vissza a *Találkozásból* ismerős lábakra (leginkább ez a kapcsolat indokolja, hogy egy korpuszként kezeljem a két verset). Ezen felül külön pikantériája a két idézetnek, hogy az „ég felé a lába” szókapcsolat Arany Jánostól származik *A nagyidai cigányok* hőskölteményéből, a „földig ér a lába” pedig a *Megy a juhász a szamáron*

című híres Petőfi-vers második sora.³ A negatív esztétikát működtető és a szocializmus emlékeit felelevenítő *Levél* tehát Petőfi segítségével emlékezik a *Találkozás*ból ismerős, s ott Arany János segítségével ábrázolt lábakra. A *Találkozás* „szellemi prolija” viszont nem nosztalgikus alak. Elbeszélőjével együtt gyakran vált témákat, ám ezek a témák meglehetősen könnyen összefoglalhatók: az említett nőiség kérdéskörén kívül elsősorban az európaiság és az ahhoz viszonyított magyarság érdekli, tehát az itthon és a külföld viszonya. A resti pincére – a *Ponyvaregény* nyitó jelenetéhez hasonlóan teljesen oda nem illő módon – „garszon”-ként tölti ki az italt, Dömi a lengyelek franciás nyelvi műveltségéről beszél („a tenger mőzse de a partja plázs”), Magyarországról pedig lesújtó véleménnyel van:

*és persze marhaság
a prospektus hogy ungarise Puszta
de ez az ország tényleg pusztaság
csak bennszülöttek nem annyira guszta*

*nagyon jól látta régen valaki
hogy aki nem mer innen disszidálni
az begolyózott vagy tök maradi*

Ebből az aspektusból a külső elbeszélőt nélkülöző, érzelmdúsabb beszédmódot alkalmazó *Levél* Dömi je némileg másféle „szellemi proliságot” képvisel, mint a *Találkozás* Dömi je. Ugyanúgy intellektuális-ironikus karakter (a kint és bent kanti kettős viszonyát a kukkolás szempontjából magyarázza, miután a *Trisztán és Izolda* törpéjét említi), hasonló retorikai fogásokkal dolgozik, ám jóval lendületesebb és nyersebb a dikciója. Ha a fenti allúziópár nyelvén akarjuk megfogalmazni: inkább Petőfi lendülete, mint Arany ravaszsága jellemzi, és ez nyilvánvalóan nem független attól, hogy a *Levél* a jelenből elsősorban a szocializmus időszakára fókuszál, a *Találkozás* pedig a jelenen belül Magyarországot és a külföld viszonyára. Előző időben orientál, utóbbi térben.

Van viszont egy utolsó, fajsúlyos oka is annak, hogy a *Levél* Dömi jének megszólalása érzelmileg fűtöttebb: éppen verses levelet ír, akcióban van. A *Találkozás* Dömi jéről annyit tudunk meg, hogy egy meg nem értett költőről van szó, aki nem kevés önironiával franciásan „ön poet”-nek nevezi magát, meg nem értettségéért pedig – a korábbiakhoz hasonlóan szexista módon – az irodalmi közeg működését okolja:

*csak ha beküldi mindig visszakapja
vagy jobb esetben máskor meg nuku
mert akinek nem brancsbeli az apja
vagy legalább ott lent nem kétlukú...*

Dömi a *Találkozás*ban inkább az irodalmi intézményrendszer működésébe belesimulni képtelen zsenit idézi fel. Az asszociatív, sokszor fragmentált dikciójú versben felvillannak gyönyörű passzusok. Mint ez:

*egy szempárban kigyúl a sápatag láng
a nő meg szépen visszanéz neki*

³ Az Arany-életműben jelenlévő szexualitás kapcsán Szili József nemrég – többek között – épp ezzel a szöveghellyel példálózott az *Irodalmi Szemlé*ben. Szili József: A szexualitás Arany költészetében. *Irodalmi Szemle*, 2017/9. 19.

*ha minden ilyen nézést összeadnánk
hány elfelejtett óra jönne ki*

A *Levél* Dömijében több van a meg nem értett dilettáns pózából. Az éppen keletkező verszövegek az elemzés elején említett minősítései, a tudományos fogalmak mellett a szlen- ges elemek beemelése („magának írok én ez régi cucc”; „víg szivornya”; „süket szöveget nyomok” stb.) megmutatja, hogy milyen is Dömi, amikor romantikus indulattal, érzelmi túlfűtöttségben ír épp verset. Félbe kell hagynia a szöveget (lásd a cezúrát), dohány- és alkoholszagot áraszt (lásd a vers zárlatát), s közben kivételesen erős strófákat ír meg: a lepke-allegória összekapcsolása Ginsberg *Üvöltésének* kezdetével („Láttam nemzedékem legjobb elméit az örület romjaiban...”) egészen emlékezetes példája ennek:

*bár félénk lett itt-ott megalkuvó
és szörcsögésbe fulladt lepkesége
száraz takony a szép selyemgubó
s elmondhatja hogy látta nemzedéke
legjobb elméit egy efféle báb
romjából kúszni hernyóként tovább*

A regiszterkeverés és az önreflexió persze szándékos, ez jól észlelhető a *Levél*ben, mégis- csak arról van szó, hogy a beszélő lelkileg zilált állapotban önmagának és az elhunyt sze- relmének egyszerre ír levelet, s utóbbi „bájos fikció”-ként – romantikus, igaz, a szocialista romantika víziójaként – meg is jelenik előtte. A *Találkozásban* a költői, illetve a beszélt nyel- vi elemek keverése nem kevésbé hangsúlyos, a költemény formájára utaló önreflexió vi- szont szó szerinti – tehát a beszélő által kimondott – szempontból kimerül az Apollinaire- utalásban, ami a *Levél*énél finomabb – kevésbé petőfis, inkább Aranyra jellemző – megoldás:

*de hadd rendeljek még egy Gijjomot
volt egy ilyen nevű Apolliner*

*se nagybetűket se írásjelet
nem használt és ezáltal föltalálva
a szabadverset világhírű lett*

A két Dömi viszont lírai alakként ugyanaz: a szellemi proliként létező, rendszeren kívüli szexista költő, aki kevés verset ír. Alakmás? Jó kérdés. Németh Gáborhoz visszakanyarod- va, nem tudom, hülye vagyok-e, ha nem önarcképként értelmezem Dömit, annyi viszont bizonyos, hogy aki Csordás Gáborhoz hasonló költői tudással elenyésző mennyiségű ver- set közöl, az előszeretettel építi be a szövegeibe a „kevés vers”-témát (lásd Várady Szabolcs lírai életművét). A *Találkozás* Dömije „egy-két verset néha elkövet”, a *Levél*ben „egy-két rém rossz verset ír az ember / úgy érve hogy egy-kettőt összesen”.

A kevés vers persze telis-tele van a dolgozatban felmutatott fogásokkal (költői önrefle- xióval, nyelvi regiszterváltással, tömérdek, funkcionális utalással, beszélő-játékkal, iróniá- val stb.), és ezek a fogások Csordás Gábornál két rímes, központozatlan hosszúversben, a *Levél*ben és a *Találkozásban* bontakoznak ki legteljesebben. Akár párban, akár önállóan ol- vassuk őket, mindkettő nagy költemény.